

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
SOOME-UGRI OSAKOND

SIBERI PÕLISRAHVASTE MAAILMAPILT
NIKOLAI BATURINI ROMAANIS „KARU SÜDA“

Bakalaureusetöö

Janno Zöbin

Juhendaja professor Art Leete

Tartu 2016

Sisukord

1. SISSEJUHATUS.....	3
2. NIKOLAI BATURINI ELU JA LOOMING.....	5
2.1. Elulugu ja kirjandusse tulek ..	5
2.2. Proosaloomingu iseloomustus.....	6
3. AVARILMA MÕISTE NIKOLAI BATURINI LOOMINGUS.....	9
4. NIKOLAI BATURIN SIBERI PÕLISRAHVASTE MAAILMAPILTI KUJUTAVA KIRJANIKUNA.....	12
4.1. Lühülevaade evenkidest.....	12
4.2. Evenkide kujutamine romaanis "Karu süda".....	13
4.3. Nganassaani tegelaskuju romaanis „Karu süda“.....	14
5. SIBERI PÕLISRAHVASTE MAAILMAPILDI VÕRDLUS „KARU SÜDAME“ AINESE PÕHJAL.....	16
5.1. Evenkide, hantide ja neenetsite usundilisi sarnasusi romaani „Karu süda“ taustal.....	16
5.2. Naise positsioon Siberi põlisrahvaste ühiskondades ja romaanis "Karu süda".....	18
5.3. Eluviis Siberi põlisrahvaste maailmapildi mõjutajana.....	21
6. KOKKUVÕTE.....	25
KIRJANDUS.....	27
SIBERIAN INDIGENOUS PEOPLES' WORLDVIEW IN NIKOLAY BATURIN'S NOVEL "THE HEART OF THE BEAR". SUMMARY.....	29

1. SISSEJUHATUS

Nikolai Baturin on kirjanduskriitikute poolt kõrgelt hinnatud Eesti kirjanik, kelle isikupärane stiil ja omapärane kujundkeel on aastakümnete jooksul paelunud paljusid truid lugejaid. Samas on tema loomingut, muuhulgas tuntuimat teost "Karu süda" vähe uuritud. Selle üheks põhjuseks võib olla teose mitmetasandilisus, autori keerukas fantaasiamaailm ja romaani paigutumine eestlaste jaoks kaugesse Siberi põlisrahvaste kultuuriruumi. "Karu südame" sündmustik, filosoofiline ja psühholoogiline tasand on läbi põimunud Nikolai Baturini enda kogetuga ajal, mil ta Siberi põlisrahva evenkidega kokku puutus. Evenkide esinemine romaanis võib seega olla kirjandusuurijatele proovikiviks, kuna teose põhjalikum uurimine eeldab muuhulgas etnoloogia-alase materjali kaasamist.

Oma bakalaureusetöös analüüsin põgusalt kirjanik Nikolai Baturini elulugu ja loomingut, põhjalikumalt aga romaani „Karu süda“ ja autori rännakutega seostuvat mõistet *avarilm* võrdluses Siberi põlisrahvaste kirjeldustega etnoloogiaalases kirjanduses. Baturin elas viisteist aastat Siberis Krasnojarski kraisis Motõgino rajoonis (EKL 2000: 50), töötades ekspeditsioonijuhi ja kütina. Sellest kirjutab ta oma romaanis „Karu süda“ (Baturin 1989), kus esinevad tegelastena mitmed evengid ja peategelasena autori *alter ego*, minategelane Nganassaan. Analüüsin romaani evengi tegelaste ja Nganassaani maailmapildi kirjeldusi ja võrdlen neid etnoloogia-alases kirjanduses Siberi põlisrahvaste maailmapildi kirjeldustega.

Maailmapildi mõistena kasutan Liivo Niglase teadusartiklis "Jamali neenetsite eluviis ja maailmapilt" (Leete, Niglas, Barkalaja 2001: 29) välja toodud määratlust, mille järgi peab ta maailmapildi all silmas „teatud inimrühmale omast viisi tajuda, interpreteerida ja seletada ümbritsevat maailma. Kõike, mis puudutab inimeste elu, nähakse ja seotakse loogiliseks süsteemiks vastavalt sotsialiseerumise käigus omandatud kultuurikategoriatele ja kontseptsioonidele. Nende abil suudab inimene endale selgeks teha, millises maailmas ta elab, mismoodi ühes või teises situatsioonis käituma peab, kes on ta sõbrad ja vaenlased. Maailmapilt hõlmab seega teatud rühma liikmete kollektiivseid tõekspidamisi, mis mõjutavad oluliselt nende igapäevaelu, ühiskondlikke suhteid ja religiooni.“ (Leete, Niglas, Barkalaja 2001: 29)

Niglase käsitluse järgi peaks romaanis "Karu süda" Siberi põlisrahvaste puhul ilmnema ühine veendumus, mis igapäevaelu, sotsiaalseid suhteid ja religiooni mõjutab. Samas ei sobi täielikult Niglase maailmapildi määratluse rakendamine antud töös, kuna põlisrahvaste kogukonna siseselt ja üksikisikuti võib nimetatud veendumus varieeruda, näiteks eri evenkidel võivad romaanis esineda erinevad veendumused, kuid need võivad mõjutada samuti

igapäevaelu ja kõike sellega kaasnevat. Kuna definitsioon ise annab võimaluse mitmeteks eri tõlgendusteks, kasutan Niglase maailmapildi määratlust seal, kus leian selle olevat kohandatava. Maailmapildina käsitlen lisaks Niglase seletusele kõige ümbritseva tajumist, mis peegeldab otseselt või kaudselt inimese tõekspidamisi, teadmisi, kogemusi, uskumusi, kombeid, harjumusi ja arusaamu. Antud käsitluses on seega maailmapildi mõiste laiendatud: folklooris ja usundis sisalduv informatsioon, mis on Siberi põlisrahvastel kasutusel, on samuti osa maailmapildist.

Töö eesmärgiks on uurida, kuidas on evenkide ja Nganassaani maailmapilti Baturini romaanis „Karu süda“ kujutatud ja seletatud. Saadud tulemusi on plaanis võrrelda etnoloogilise kirjandusega Siberi põlisrahvaste kohta ning vaadelda millised ühised motiivid maailmapildi kirjeldustes esinevad.

2. NIKOLAI BATURINI ELU JA LOOMING

Nikolai Baturin on globaalse haardega kirjanik, multikultuurse maailmavaatega looja. Tema teoseid läbiv teemade spekter on lai ning raamatute aines sageli adopteeritud eestlaste jaoks kaugetest ja võõrastest kultuuridest. Baturini loominguga sellist iseloomustust võib seletada tema rahutu hinge ja rännukihuga. Empiirilise kirjutajana on autor kinnitanud, et ta elu on loominguga läbi põimunud ja raske on üht teisest eristada (Baturin 1982: 0:55–1:07). Kirjaniku loominguga paremaks mõistmiseks on oluline tunda tema elulugu. Baturini elus on palju sellist, mis otseselt kirjanikuametiga ei seostu. Oma teosed kirjutas ta muude elukutsete kõrvalt. Nii näiteks põhineb Kentaur (2003) kõrbes naftapuurimise kogemusel, „Karu süda“ (1989) ja „Kuningaonni kuningas“ (1973) aga kujutavad kütielu taigas.

2.1. Elulugu ja kirjandusse tulek

Nikolai Baturin sündis 5. augustil 1936 Suislepa vallas, praeguse Tarvastu valla lõunaosas (EE), kaluri pojana. (EKL: 50) Ta kuulub nende eestlaste hulka, kelle esivanemate juured on peipsiäärsetes Vene küldes, kuid kes on eestistunud. Baturini emakeeleks ja kirjutamiskeeleks on eesti keel. Kirjaniku isapoolne suguvõsa pärineb Alatskivi lähedalt Nina külast, emapoolne liin aga Mustveest (Sarv 2006). Tsaarivalitsuse ajal tulid Baturini esivanemad Mulgimaale. Baturini sünnikoduks on praegune Kaluri talu Kalbuse külas. Selle ehitas isa koos vanaisaga üles, kuid Nõukogude võimu tulekuga saadeti isa Siberisse. Baturini lapsepõlve annab edasi romaan "Kartlik Nikas. Lõvilakkade kammija" (1993). (Palli 2008) Baturini huvi kirjanduse vastu tärkas juba lapsepõlves. Kuueaastaselt oli ta Piibli kaanest kaaneni läbi lugenud ja raamatu süžee oli talle selge. Autor on ise tunnistanud, et teda võlus Piibel kui kirikumüsteerium poisina väga ning tema hilisemat loomingut mõjutaski „Kristuse kannatuslugude varane äratundmine“ (Palli 2008). Sealt algaski Baturini hilisem huvi raamatute ja kirjanduse vastu, Piibilil oli oluline roll tema kirjanikuks ja hilisemate eetiliste tõekspidamiste välja kujunemisel. Õppetööd alustas Baturin Saksa okupatsiooni ajal Viljandi 2. mittetäielikus keskkoolis ehk hilisemas Viljandi Maagümnaasiumis, aastatel 1952–1955 õppis ta Vana-Võidu loomakasvatustehnikumis ja 1963–1965 Tallinnas 8. töölisnoorte keskkoolis (EKL: 50)

Nikolai Baturin teenis Nõukogude Liidu mereväes ja sõitis hiljem merd ka väljaspool ajateenistust, kokku pidas ta meremehe ametit viis aastat. Pärast sõjaväeteenistust on Baturin aastatel 1959–1960 töötanud ka lukksepana Tallinna laevaremonditehases, 1960–1962 Eesti Energias, 1962–1965 ETKVL'i tööstuskontoris, 1965–1966 remondi- ja mehhaanikatehases

„Progress“ ja 1967–1968 ENSV TA tehnilises katsebaasis. (EKL: 50) Tema õpingute ja töökohtade põhjal võib jääda mulje, et Baturin elas kogu noorpõlve väljaspool loomingulist keskkonda ja tollase haritlaskonnaga ei lävinud. Selline järeldus viib aga pigem eksiteele. Ta oli iseõppija ning üks luulekasseti ”Noored autorid 1967” autoritest koos Andres Ehini ja Albert Koeney'ga. Kassetipõlvkonna liikmena ei olnud noorele Baturinile võõras modernistlik kirjandus ning tema endagi varased katsetused proosapoeemis „Varahilisel ajal“ (1974) olid sürrealistliku alatooniga. Süvendatud huvi kirjanduse vastu on Baturinit saatnud vähemalt 1963. aastast, mil ta juba luuletusi kirjutas. Alates 1965. aastast töötas Baturin Siberi geoloogiaekspeditsioonides ja oli viisteist aastat elukutseline kütt Siberi taigas Krasnojarski krais Motõgino rajooni jahimajandis. (EKL: 50) Oma näidendid on ta lavastanud ja raamatud illustreerinud põhiliselt ise. Teda on tõlgitud vene, ukraina ja leedu keelde. Ta on Eesti kirjanike liidu liige aastast 1973. Baturin on algatanud Hendrik Adamsoni murdeluulevõistluse ja olnud pikki aastaid selle üks eestvedajaid.

Esimesed teosed ilmusid Baturinil suhteliselt hilja, 1968. aastal, kui ta debüteeris luulekoguga „Maa-alused järved”. Järgnesid juba jutustus „Kuningaonni kuningas“ (1973) ja „Varahilisel ajal” (1974). „Kuningaonni kuningas”, kus on taigaelu olukirjeldustele lisaks palju dialoogi jutustuse autobiograafilise peategelase ja evengi küti Tavimi vahel, ongi minu hinnangul algläteteks tema hilisemale, kirjanduslikult küpsele romaanile „Karu süda.” Pärast kutselise jahimehe ametist loobumist Siberis on Baturin elanud oma sünnikodus Võrtsjärve ääres (EKL: 50).

2.2. Proosaloomingu iseloomustus

Baturini proosaloomingut on sageli peetud raskesti loetavaks, see vajab lugejapoolset süüvimist ja mõttega teostele pühendumist. Kuigi Baturin on autor, kes ühiskonna industrialiseerumisega kaasnenud tehnoloogilise progressi eest püüab pigem pageda tagasi looduse ja maalähedase eluviisi rüppe, ei saa me tema teoseid lugeda sarnaseks Eesti realistlikku taluelu kujutavate romaanidega. Kirjanikuna on ta liialt üksindust ja vabadust armastav, liiga sisekaemuslik, kirjaniku haardelt liiga globaalne ning looja natuurilt liiga multikultuurne, et pühenduda pelgalt psühholoogilisele ja sotsiaalsele sisevaatele ühe väikerahva kogukonnaellu. Erandina kujutab küll romaan „Noor jää” (1973) ühe perekonna lugu väikeses külas, kuid Baturinit eristab teistest Eesti külaelu kujutavatest autoritest ainulaadne ja isikupärane keelekasutus. Pikkades loodus- või olustikukirjeldustes loob autor sageli uusi liitsõnu, mängib sõnade ja fraaside tähendusvariatsioonidega, kasutab palju mõistukõnet ja kujundlikku keelt. Kirjanik on raadiosaates ”Kirjaniku pöördtoolitund” (ERR 1982: 21:25–21:31) selgitanud, et paralleelset sisu kallal töötamisega toimub tema peas ka keeleloome, sisulooming on lahutamatu keeleloomingu. „Keel sünnib selles samas improvisatsioonis või meditatsioonis...mis sisu” (ERR 1982: 21:32–21:40). Baturini

keeleooming ongi mitmekülgne, autori poolt loodud sõnad, mis esinevad ka „Karu südames“, toovad esile keele kõlailu ja aitavad paremini süüvida looduse lõpututesse nüanssidesse. Baturini teoseid iseloomustavad pikad filosoofilised ja looduskirjelduslikud monoloogid; tegu on tugevalt psühholoogiseeritud kirjandusega. Filosoofiline, sotsiaalne või psühholoogiline mõõde näib olevat vahend eetilise ja aegumatu humanistliku sõnumi edastamiseks.

Baturini narratiiv võib olla paeluv, sündmustik kirev ja kiireloomuline, et hoida lugejat põnevil, kuid loost endast tähtsam on ikkagi seesama isiklik kogemus ja kogetud hetkede vahendamine. Loo jutustamisel võib oma romaanides samas Baturin oluliselt aeglustada sündmustikku, et süveneda looduse rikkalikesse variatsioonidesse. Oma rännakutel taigas jääb ta laagrisse, peatub, et hinge tõmmata. Jõudehetk annab taas võimaluse mõtiskleda ja süvitsi loodust vaadelda. Püüdlustelt elus ja loomingus on Baturin idealist teatud mõttes. Püüdlemine eetilisele ja humaansemale sisemaailmaga inimese poole on läbiv ja korduv motiiv tema loomingus. Oma loomingulisi püüdlusi on ta iseloomustanud 1980ndatel Eesti Raadios. „Inimene ei või lubada seisakuid endas. See on veel ohtlikum kui üldse mitte kirjutamine, tähendab elu seisakuid endas, tundeseisakuid endas“ (ERR 1982: 01:12–01:22). Vajadusega vaimselt edasi uutesse avastamata sfääridesse liikuda võib seletada ka tema rännukihku, mis on üks Baturini loomingu tõukejõude. Pidev teelolemise tunne ja seisund avalduvad tema teostes isegi siis, kui minategelane romaanis „Karu süda“ pikki kuid paikselts metsaonnis elab.

Baturini kasutab oma romaanides sageli võtet, millega loo jutustaja positsioon vahetub. „Karu südames“ (1989) muutub tihti Nganassaan minategelaseks ja minategelane Nganassaaniks (tegelikult varieeruvad peategelaste nimed isegi rohkem, kõnelejate rollis esinevad Mina, Niika, Nganassaan kui nimi, nganassaan kui rahvuse esindaja, Niika ja Niika-Nganassaan). Lugu antakse igal puhul edasi minavormis. Romaanis „Noor jää“ (1985) kõneleb autor erinevate pereliikmete suu läbi, rääkides kord kui teismeline peretütar, kui eluõhtul vanaema või kui keskea abielukriisis naine. Peategelase kahestumine „Karu südames“ loob intriigi — dialoog Niika ja Nganassaani vahel väljendab tegelikult küti (või autori) enda sisevõitlusi.

Nikolai Baturini mõttemaailmas ja loomingus võib märgata piiride ületamist eri kultuuride vahel. Kuna noorte sagedast reisimist esines Nõukogude Liidus 1960ndatel harva, oli Baturin omaealiste seas erandlik. Võrreldes tänapäevaga oli situatsioon siis hoopis teistsugune: liikumisvõimalused olid piiratumad, totalitaarne režiim ei soosinud ringi reisimist, viltu vaadati püsivat päevatööd mitte omavate noorte peale, jne. Nendes tingimustes oli nipernaadilikus reisipalavikus Baturin sisserändajana, kes naftapuuriija, meremehe ja kütina hankis kogemusi, mida hiljem kirjanikuna kasutas. Kuna ta tegutses erinevatel tegevusväljadel (kõrb, meri, taiga) ning puutus kokku paljude eri rahvuste esindajatega, kujunesid tal välja suuremad ambitsioonid, kui olla pelgalt eesti identiteediga kirjanik.

Tõenäoliselt just võõras kultuurikeskkonnas viibimise tõttu tekkis Nikolai Baturinil multikultuurne maailmapilt ja soov oma teostes erinevaid kultuure ning maailmu hõlmata ja kokku sulatada. Urmas Vadi märgib raadiosaates „Kirjaniku pooltund“ (2013: 00:27–00:34), et Baturin kirjutab nii, et tema loomingusse peab mahtuma terve maailm. Samas vestlussaates toob kirjandusteadlane Marin Laak (ERR 2013: 03:42—03:52) välja nn maailma mõõtme olemasolu romaanis „Kentaur“ ja rõhutab, et autor ei tunnista geograafilisi piire. Kirg suure globaalse maailma erinevaid tahke kokku sulatada väljendubki just romaani „Kentaur“ peateemas. Nafta ja sellega seonduvad probleemid tungivad kaasajal peaaegu üle kõikide kultuuride piiride. Baturini multikultuursus väljendub pidevas uudishimuses maailmas toimuvate globaalsete protsesside ja maailma arengu vaatevinklist olulise vastu.

Kirjandusteadlane Janika Kronberg (2009: 25) toob välja, et „Baturin on alguste kirjanik. Tema teemadeks on ürgsusse pürgimine, traditsionaalsete kultuuride väärtustamine, loodus, mets, meri, kõrb, taigad ja kütielu. Ja vahest siis see poolus – ürgse looduse kujutamine ja traditsionaalsetes kultuurides loomingu viljastamine – on esile kutsunud Nikolai Baturini loomingu võibolla õigustatud suhestamise maagilise realismiga. Nimelt meenutab mulle Nikolai Baturini maagilise realismi võtmes ürgsete ja traditsionaalsete kultuuride poole pürgimine Alejo Carpentier`i romaani Kaotatud rajad.” (Kronberg 2009: 25)

3. AVARILMA MÕISTE NIKOLAI BATURINI LOOMINGUS

Nikolai Baturini loomingut on mõjutanud tema rännakud praeguse Venemaa, tollase Nõukogude Liidu avarustel. Need on talle andnud viljakat ainet temaatiliselt erinevateks romaanideks. Lisaks sellele, et ta on uurijate ja kriitikute poolt vähe kajastatud autor, on vähe kirjutatud ja räägitud tema loomingu ja isikliku elu seostest. 26. augustil 2006 tähistati Tartu Kirjanduse majas Nikolai Baturini 70ndat sünnipäeva. Seal peetud ettekannetest koostati ja anti välja raamat „Retked avarilmas. Mõtisklusi Nikolai Baturini loomingust“ (2009). Kohal viibis ka kirjanik ise, kes ettekandeid kommenteeris. Baturin kasutas just seal avarilma mõistet ja defineeris selle kuulajate jaoks. „Avarilm on silmapiiriga piiritletud lõputuse osa. Pean avarilma all silmas merd, põlismetsa ja kõrbe“ (Ventsel 2009: 56).

Seega on avarilm Baturini rännualasid hõlmav mõiste. Kuid avarilm on ka näiteks suur osa „Karu südame“ tegevusväljast, kuna romaani tegevus toimub peamiselt taigas. Avarilma iseloomustab kindlate geograafiliste piiride puudumine või nende piiride hajusus. See tähendab, et erinevad keskkonnad: meri, kõrb ja taiga võivad vahelduda, olenevalt sellest, millises avarilma osas Baturin või tema loodud tegelased parajasti viibivad. Ja kitsamalt: ka taigas võivad avarilma piirid pidevalt muutuda, kuna sõltuvad peategelase ehk subjekti asukohast ja sellest tulenevalt horisondi asukohast ajahetkel. Tasuks veel tähele panna, et avarilmaks ei nimeta Baturin näiteks Siberi jõgiküla, Viljandi linna, vms. Seega seostub avarilm looduskeskkondadega, mida kaasaegne inimtegevus vähe ümber kujundab või mõjutab. Tõsi, kõrbes puuritakse naftat ja taiga õhku lõhestab aegajalt helikopterimüra, kuid selle arvaks Baturin justkui avarilmast välja. Avarilm võib olla argine, kuid seostub enamast argisest ülevamaga, see on omamoodi müütiline taustsüsteem, mis moodustab „Karu südame“ sündmustiku fooni. Avarilmas, taigas elavad romaanis lisaks Nganassaanile ja evenkidele ka kõik linnud ja loomad, toimuvad loodusprotsessid ja vahelduvad aastaajad, aga seal elavad ka evenkide kaitsevaimud, jumalad, seal peetakse kinni kindlatest aastasadade vanustest kirjutamata reeglitest, kehtivad kogukonnasisesed tabud, jne. Selline arutlus viib loomulikku rada mööda mõistmiseni, et avarilm on kõik see, mis meid ümbritseb – avarilm on universum, nagu me selle üldlevinud tähendust väljaspool kosmoloogiat või kvantfüüsikat mõistame.

Siberi uurijate Natalja Dmitrijeva ja Vitali Romeiko järgi tähistab Evengi pärimuses *buga* (ka *buva*, *boa*) kogu ümbritsevat ruumi: universumit, maailma, maad, taevast, ilma. *Buga* tähistab nimena samas ka kõrgemat olevust, kes juhib loodusjõude, taigaelu, loomi ja inimsugu. *Buga* jaguneb kolmeks tasandiks: ülemiseks, mis on taeva kohal ja kuhu pääseb

Põhjanaanäela kaudu ning keskmiseks ja alumiseks, kuhu kuuluvad maalõhed ja neelukohad vees. (Dmitrijeva, Romeiko 2015)

Seega näib avarilma mõiste olevat lähedane *buga* mõistele. Nii *buga* kui avarilma puhul on tegu justkui maailmakõiksust või universumit tähistava ruumiga, mis on müütiline ja mis on enamasti argisest ülevam, kuid argise kuulumist sinna ei saa siiski välistada. Nii *buga* kui avarilma ümber näib raske või peaaegu võimatu tõmmata mingisuguseidki geograafilisi konstantseid piire. Avarilm on Baturini järgi silmapiiriga piiritletud, *buga* aga mitte. Buga'd eristab avarilmast asjaolu, et nimena tähistab see kõrgemat olevust, kes juhib loodusjõude, taigaelu, loomi ja inimsugu. Avarilmale kõrgema üleloomuliku olemise sellist panteistlikku tähendust omistada oleks meelevaldne. Kuigi sõna *ilm* etümoloogia põhjalikum uurimine võiks anda huvitavaid tulemusi ja tõlgenduse sõnade *ilm* ja *jumal* tähenduste osaliseks kattumiseks, on antud juhul siiski tegu kirjaniku fantaasia poolt välja pakutud liitsõnaga. Uurali ja hilise läänemeresoome algkeele vahelistes arenguetappides on ainuüksi sõna tähendus keeliti tõenäoliselt olulisel määral varieerunud ning samas võiks keeleajalooliselt kahtlustada *ilma* polüseemiat.

Nikolai Baturini avarilm romaani „Karu süda” on niisiis taiga, kus oma kütiretkedel minategelane või Nganassaan rändab. Loodus, vaikus, üksiolemine, loomapüüniste ülesseadmine, pikad talvised kütiretked jahionnist eemal ja õõbimine tähistaeva all – elu, mis tegelikult nii vaimset kui füüsiliselt ei ole kergete killast – see kõik ja veel midagi, on, millest Nikolai Baturini avarilm koosneb. Situatsioonis, kus inimene on üksi keset ürgset loodust, tekib kirjanikul teine elutunnetus kui kaasaja tsivilisatsiooni rüpes, elades koos kõigi industriaal- või infoühiskonna hüvedega. Kõrbes, merel ja taigas võibki inimese siseilm muutuda avaramaks, kõik sõltub muidugi konkreetsest indiviidist, tema väärtustest, soovidest ja kavatsustest.

Lõuna-Eesti kirjanik ja muusik Lauri Sommer (2011) toob Baturini 75. sünnipäeva puhul ajalehes Sakala välja tema rännakute, taigas töötamise ja elufilosoofia võimaliku seose. „Mulle tundub, et Baturini rännuaastad, geoloogilistel ekspeditsioonidel käimine ja eriti kytina töötamine olid tema enda võetud proovikivi. Kyllap oli seal ka natuke maadeavastajalikkust romantikat, aga kindlasti peitus nendes minekutes mingi suurem küsimus. Kas ma jäängi siia nõukogude poolsuletud ühiskonda ja omaenda elu tingituste keskele, sellele tasandile ja nende piiridega, kus olen praegu, või saab minust tundmata ja karmides tingimustes midagi hoopis muud. Iga loovisik peaks olema julge ka oma elu elades, sest lugemus ja eruditsioon on kogemusteta üksnes tolmunud õhuloss. Kuidas karastus Baturin? Teda vormisid kolm stihiat, taiga, kõrb ja meri, ning ta on need yles kirjutanud: kõrbet esindab «Kentaur» (2003) ning meri on «Sõnajalg kivis» (2006) ja «Delfiinide tee» (2009).” (Sommer 2011) Seega osutab Sommer, et Baturini avarilma rännakute põhjusteks võisid olla:

enda proovilepanek, maadeavastajalik romantika, elutähtsad küsimused totalitaarses suletud režiimis ja tugev isiklike kogemuste hankimise vajadus.

Avarilm Nikolai Baturini käsitlese järgi on silmapiiriga piiritletud lõputuse osa: meri, põlismets ja kõrb. Avarilma mõiste on lähedane evenkide *buga*'le, mis tähistab nende pärimuses kogu ümbritsevat ruumi: universumit, maailma, maad, taevast ja ilma. Buga tähistab nimena samas ka kõrgemat olevust, kes juhib loodusjõude, taigaelu, loomi ja inimsugu. Avarilm sellise kõrgema olendi või panteistliku jumala tähendust ei evi või vähemalt puuduvad sellele „Karu südames“ viited. Nii *buga*'sse kui avarilma kuulub pigem kõik müütiline ja tunnetuslik ning vähem argine. Nikolai Baturini rännakud avarilmas on alguse saanud eneseotsingutest. Üheks põhjuseks end Siberi taigas kütina proovile panna võisid tema puhul olla piirid ja kammitsad, mille seadis totalitaarne režiim.

4. NIKOLAI BATURIN SIBERI PÕLISRAHVASTE MAAILMAPILTI KUJUTAVA KIRJANIKUNA

Ajal, mil Baturin töötas kutselise kütina Siberis Krasnojarski Kraisi Motõgino rajoonis, õppis ta tundma nii Siberi külaelu kui taigas põhjapõtru karjatavaid ja jahti pidavat rändrahvast evenke. Sisuliselt elas kirjanik samasugust elu evengi jahimeestega. Romaanis „Karu süda“ vaheldubki peategelase elu külas pikkade üksiolemisperioodidega taigas. Autor tundis evenke isiklikult ning õppis neilt praktilisi oskusi kütamiseks, kalastamiseks ja taiga igapäevaeluks. Samuti õppis Baturin tundma looduse märke, mida evengid informatsiooni edastamiseks kasutasid (ERR 1982: 05:41–06:14). Kirjanik on evenke iseloomustanud ka raamatus „Retked avarilmas“. „Ma olen sattunud evenkide hinge juurde. Nendega on raske sõbruneda, sest nad ei lase tsiviliseeritud inimesi endale hästi ligi. Ilmselt on abiks eestlaste eelteadmine, mis võib juhtuda. Ma sain nendega pikkade aastatega ajapikku väga headeks sõpradeks. Läbi nende õppisin ma Põhjamaa hinge ladusamalt ja paremini tundma ja sellest aru saama. Mitte ainult evenke, vaid kõiki, kes seda tohutut Siberi ala seal asustavad. Nad elavad täiesti viljatul maal.” (Kronberg 2009: 29). Baturin osutab siin mitmete Siberi põlisrahvaste seas levinud omadusele olla võõraste suhtes ettevaatlik ja neid omaks võtta alles pikema aja möödudes. Autor mõõnab samas, et omandas praktiliste oskuste kõrval parema arusaamise Siberi põlisrahvastest just tänu evenkidele. Seega on evengid Baturinile aluseks ka teiste Siberi põlisrahvaste, sh samojeedide mõistmisel. Evenkide juures kogetu on plattvorm, mille pinnalt Baturin tajub ka teiste Siberi põlisrahvaste maailmapilti.

4.1. Lühiülevaade evenkidest

Evengid on Kesk- ja Ida-Siberi põlisrahvas, kes räägivad Altai keelkonda, tunguusi-mandžu rühma kuuluvat evengi keelt. Rahvusena on nad hõivanud hiigelterritooriumi Jenissei jõest Kamtšatkani ja Põhja-Jäämerest Hiina piirini. Üldine asustustihedus on üks inimene kahekümne viie ruutkilomeetri kohta. *Evenk* tähendab evengi keeles 'põdra inimene'. (Dmitrijeva, Romeiko 2015) Evenkide vanem nimetus on tunguusid. Ametlikult võeti nimetus kasutusele 1931. aastal, mil neid hakati nimetama eraldiseisvaks rahvaks lamuutidest ja evenidest. On teada, et evenkide seas valitseb klannisüsteem: iga perekond identifitseerib end oma sugukonna nime järgi ja osaleb regulaarselt sugukonna üritustel. Isegi kui klanni kuuluvad pered eralduvad oma sugukonna juurest näiteks jahimaade otsingul, jääb sugukonna identiteet püsima. Evenkide jaoks on põhjapõtrade kasvatamine määrava tähtsusega eluala, kuid lõunapoolsemate evenkide puhul on teada, et nad praktiseerivad taiga

tüüpi põhjapõdrakasvatust ja kasvatavad ühe perekonna kohta keskmiselt vaid 20—30 põhjapõtra peamiselt piima saamiseks ja transpordiks. (Lee 2013) Eristatakse evengi keele põhja-, lõuna- ja idamurdeid. 1931. aastal loodi ladina tähestiku baasil kirjakeel, 1936-1937. aastal kohandati see ümber kirillitsale. Nikolai Baturin on märkinud, et evengid ise neile Leningradis Põhjarahvaste Instituudis loodud kirjakeelt omaks võtnud pole (Kronberg 2009: 28). 2010. rahvaloenduse andmetel oli evenke Venemaal kokku 37 843 (Natsionalnyi Sostav Naselenija 2010). Traditsiooniline evengi usund on šamanism, 17. sajandil levis õigeusk, lõunapoolsed alad on olnud tugeva budismi mõju all. Põhjapõtru kasvatama õppisid evengid 15. ja 16. sajandil. Evenkidele oli põhjapõder toitja, transpordivahend ja isegi valvur. „Põdra elutsükli sügav mõistmine määras mitte üksnes evenkide olme, vaid ka nende maailmavaate, sh originaalse maiseid ja kosmilisi algeid ühendava mütoloogia“. (Dmitrijeva, Romeiko 2015) Evenkide majanduslikud tegevusalad on olnud liha- ja karusloomadele jaht, hooajaline kalapüük ja tundra tüüpi põhjapõdrakasvatus. Korilusel ja aiapidamise on olnud väiksem tähtsus. Nad on olnud ka hobusekasvatajad ja lõunapoolsematel stepialadel kasvatanud kaameleid ja lambaid. Maaharimine ja juurviljakasvatus on tekkinud venelaste mõjul.

Evengid on Altai rahvas, kes elavad Venemaa hiigelterritooriumil Kesk- ja Ida-Siberis. Kuna eri evenkide kogukonnad elavad üksteisest kaugel erinevates kliimatilistes tingimustes, varieeruvad ka nende kultuur, usund ja elatusalad. Nikolai Baturin viibis evenkide juures Krasnojarski Kraisi Motõgino rajoonis. Seal elavatele evenkidele oli omane taiga tüüpi põhjapõdrakasvatus, šamanism ning kutseliste küttide põhitegevusalaks karusloomade jaht

4.2. Evenkide kujutamine romaanis ”Karu süda”

Nikolai Baturin õppis Siberis viieteistkümne aasta jooksul tundma põhjalikult üht evenkide põhilist tegevusala: liha- ja karusloomade jahti. Romaanis tegeleb peategelane eelkõige karusloomade küttimisega. Tõsi, räägitud on ka peategelase marjul käimisest, kuid siingi omab see tegevus marginaalset tähtsust. Lisaks evenkidega sarnase küttielu elamisele õppis Baturin enda sõnul tundma ka nende hinge ja maailmapilti. Taigas puutub romaani peategelane evenkidega kokku sageli, kuid püsivalt nendega koos ei ela. „Karu südames“ esinevad erinevad evengid Tungalpähki ehk Oiumehe, kütt Kotuni, tema poja Kirani, Kotuni naise Telga ja Paksu Laisiku nimede all. Kõige enam kohtub peategelane siiski Tungalpähkli ehk Oiumehega. Oiumees on romaanis eakas elukogenud kütt. Dialoogid Tungalpähkli ja peategelase vahel moodustavad romaanist olulise osa. Seega võib just Tungalpähkli kõne uurimine ja tõlgendamine aidata leida Siberi põlisrahvaste folkloorset ja usundilist ainet romaanist „Karu süda“

Evenke uurinud tuntud etnograaf oli Ivan Suvorov (1914–1972). Ta vaimustus evenkide kujundkeelest, vanasõnadest ja kõnekäändudest, kõikvõimalike märkidest ja ennetest ning rahvajuttude küllusest. Teda paelus ka evenkide suurepärase

improvisatsioonioskus, s.t võime luua käigult laule eluviisile lähedastel teemadel. (Dmitrijeva, Romeiko 2015) Nikolai Baturini fantaasiarikas ja kujundlik keel avaldub romaanis omapärase konstrueeritud idiolektina Oiumehe suulises kõnes. Oiumehe keele on Baturin loonud nii, et muudab eesti keele pöörde- ja käändekasutust. Näiteks on ta kindla kõneviisi oleviku ainsuse kolmanda pöörde asemel kasutanud käskiva kõneviisi oleviku ainsuse teist pööret. Seda võtet kasutab Baturin (1989: 7, 15) muuhulgas edasi andmaks romaani alguses kahel korral esinevat müüti, mis seletab nganassaani kui peategelase sattumist evenkide (müüdis Sinise Püü) sugukonna juurde. „Sina ole nganassaan. Sinu päris dunna, sünnimaa ole põhjamere perv, jääst maahammas, mis nagu viigrivõhk kärista mere rinda. Seal oli sinu hea ema dju, püstkoda. Sinu hea isa, kui sa alles väike kui noapea oli, läks sinuga Hiidjõele tulusele. Jõe põhja löi ta tulehark, pani tõrvas põlema. Oli taimenbega, taimeni püügi kuu. Isal vibu käes, tõmbi otsaga kalanool peal. Taimen ühes laines maga, teisega ennast kata. Isa taimenit taba – nool tagasi põrka. Isa silma lenda, isa silmast pimedaks jää. Taimen kuri, tema sinu isa omologi, poja, alla neela, kaugele uju, veel kaugemale! Taimen karda sinu isa teist silma. Kala uju vastuvoolu, siia laane paika. Siin Sinise Püü rahvas tulusele tule, löö kala ahinguga – sind näe, ütle, mondo, tere, nganassaan!“ (Baturin 1989: 15)

Selline fantaasiast tulvil narratiiviga lühilugu näib sobivat Suvorovi määratlusega. Keele kujundlikkusele viitavad selgelt metafoorsed fraasid *nagu viigrivõhk kärista mere rinda* ja *sa alles väike kui noapea*, pigem on lugu improvisatsiooniline (st nganassaan on saanud evenkide juurde Tungalpähkli eluea jooksul, viimane on Baturini vahendusel loo lihtsalt välja mõelnud ja annab seda spontaanselt edasi. Teise võimalusena esineb lugu sellise või varieeruva sisuga mõne Siberi põlisrahva folklooris ja Baturin on müüdi romaani jaoks adopteerinud.

4.3. Nganassaani tegelaskuju romaanis „Karu süda“

Eelpool on kirjeldatud nganassaani saabumist Sinise Püü ehk Oiumehe sugukonna juurde. Nikolai Baturini romaani „Karu süda“ autobiograafiliseks peategelaseks ongi just Nganassaan, kellele on teos pühendanud. „Nganassaanile ja sellele viljakale ajale, mil ta minus elas ja minu eest võitles. Niika“ (Baturin 1989: 5). Käesoleva töö neljanda peatüki alguses märgib Baturin, et lisaks evenkidele puutus ta kokku ka teiste rahvaste esindajatega, kes Siberi avarusi asustavad. Seega on võimalik, et nganassaanidega oli autoril viieteistkümnenda aasta jooksul samuti kokkupuuteid, kuid seda ta eraldi kuskil ei rõhuta. Siiski näib see väide väljendavat seisukohta, et teoses antakse edasi teatud universaalseid tõekspidamisi, teadmisi, kogemusi, uskumusi, kombeid, harjumusi ja arusaamu, mis on omased evenkide kõrval ka teistele Siberi põlisrahvastele, näiteks nganassaanidele.

Võib esitada vastuväiteid erinevates romaani episoodides, kuid romaani kui terviku

kontekstis (Baturin 1989) antakse minu hinnangul lugejale siiski edasi Siberi põlisrahvaste maailmapildi poliüetniliselt universaalsena, konkreetselt evenkide maailmapildi või igapäeva elu-olu autentne esitamine ei näi olevat autori jaoks eesmärk omaette. Kui jääda uskuma autori neid ambitsioone, on põhjendatud ka romaanis avalduva evenkide ja Nganassaani maailmapildi võrdlus etnoloogilise kirjanduses esitatuga Siberi põlisrahvaste kohta. Kuna antud uurimuses huvitavad käesoleva töö autorit evenkide kõrval just Uurali rahvad, keskendun järgnevates peatükkides etnoloogilisele materjalile nende kohta.

5. SIBERI PÕLISRAHVASTE MAAILMAPILDI VÕRDLUS „KARU SÜDAME“ AINESE PÕHJAL

Siberi põlisrahvaste võimaliku ühtse maailmapildi esitamisel on siinses töös oluline meeles pidada, et eksisteerivad märkimisväärsed erinevused nii evenkide, samojeedide kui obiugrilaste maailmapildis, folklooris ja usundis. Kuna nimetatud erinevuste väljatoomine oleks bakalaureusetöös hõlmamatu ja sel viisil toimuks kaugenemine ka „Karu südame“ ainesest, keskendun pigem ühisosa kirjeldamisele. Eelduseks on taas arusaam, et Nikolai Baturin on püüdnud oma romaanis esitada teatavat Siberi põlisrahvaste jaoks universaalset maailmapilti ning see on omane ka Uurali rahvastele, eelkõige eestlaste kaugeimatele keelesugulastele: obiugrilastele ja samojeedidele. Esmalt vaatlen Siberi põlisrahvaste maailmapildi võimalikke kattuvusi evenkide, hantide ja neenetsite usundis.

5.1. Evenkide, hantide ja neenetsite usundilisi sarnasusi romaani „Karu süda“ taustal
Romaani „Karu süda“ ühe olulise osa moodustavad animistlikud ja panteistlikud maailmapildi kirjeldused. Autor ise on romaani paigutanud avarilma konteksti. Järgnevalt vaatlen, kuidas avarilma mõiste avaldub neenetsite ja hantide religioosse maailmapildi kirjeldustes või nendega seostub. Samuti analüüsin neis kirjeldustes esinevaid ühiseid usundilisi motiive.

Tõnu Seilenthal (1970: 190) külastas obiugrilasi hante 1968. aasta suvel, mil võttis mööda jõgesid Tjumenist Salehardini ette 2000 km pika retke. Ta kirjeldab Matias Aleksanteri Castréni tehtud avastusi hantide kohta 1840ndatel (Seilenthal 1970: 189, 190) ja toob esile mõned põnevad motiivid hantide mütoloogiast. Kõrgeimaks hantide taeva jumalaks nimetab Seilenthal Turõmi ning sõna tähistab ühtlasi ka taevast. Veel lisab ta, et Turõmi poole ei saa pöörduda surelik ja kui handil on vaja abi kõrgemalt poolt, pöördub ta oma alamate jumalate poole. (Seilenthal 1970: 192) Anzori Barkalaja kirjeldab oma ülevaates „Pimi jõe hantide ohverdusrituaalid“ (Leete, Niglas, Barkalaja 2001: 124) hantide ühisohverdustalitust ja märgib, et ohverdati kõige kõrgemale jumalale, Numi-Torumile. Märgitud on ka sama jumala teist nime Torum-Ati (Barkalaja, Leete, Niglas 2001: 124). Keskkõrgete ja kõrgete vokaalide varieerumist nimede esimeses ja teises silbis (Seilenthali märgitud paralleelnimi Turõm) ning sellest tulenevat küsimust, kas tegu on ikkagi sama jumala eri nimevariantidega, selgitab Barkalaja (Leete, Niglas, Barkalaja 2001: 139) joonealune märkus, et Kustaa Fredik Karjalaineni (1983) järgi on hantide Turum tavalisele inimesele kättesaamatu ning talle ei saa ohverdada. (Karjalainen 1983: 35–36, Leete, Niglas Barkalaja 2001: 139). Lisaks kinnitab Barkalaja, et esitab siin ühe ja sama jumala erinevad nimevariandid – seega ongi Turõm,

Numi-Torum ja Turum paralleelnimed. Veel nimetab Barkalaja üheksat paralleelnime, milles esineb Torum jumala nimede täpsustava täiendosa järel (nt Ent-Torum 'Suur Torum') või puudub sootuks (nt Nagi-Iki 'Valge Vanamees') (Leete, Niglas, Barkalaja 2001: 139). Samas märgib Barkalaja, et hantide jumala üldnimetus Torum tähistab lisaks jumala nimele ilma ja taevast (Leete, Niglas, Barkalaja 2001: 138–139).

Siinse töö kolmandas peatükis esile toodud ja omavahel võrreldud avarilma ja *buga* mõisted tähistavad mõlemad kõike meid ümbritsevat: maailmakõiksust või universumi väljaspool kosmoloogiat või kvantfüüsikat tavatähenduses. Erinevalt Bugast ei ole avarilm aga kõrgem olevus, kes juhib loodusjõude, taigaelu, loomi ja inimsugu. Seilenthali ja Barkalaja välja toodust selgub, et Turõm, Torum ja selle variandid, ehk handi kõrgeima jumala ja kõiksuse määratlus kattub vähemalt osaliselt evengi *buga* mõiste sisuga. Jättes Baturini käsitluses välja kõrgeima jõu tähenduse omistamise avarilmale, kehtib siin hantide ja evenkide puhul kõrgeima jumala universaal. Avarilm, Buga ja Torum väljendavad küll „Karu südame“ peategelase, evenkide ja hantide ühist religioosset viisi tajuda maailma, kuid selle sees esinevad kindlasti erinevad maailma tajumise viisid nii rahvusesti kui isikuti.

Ago Künnap, Paula Palmeos ja Tõnu Seilenthal (1974: 119) on Castréni neenetsite juurde Sjomža külla toimunud reisi kirjelduste edasiandmisel välja toonud Castréni tähelepaneku, et jumal Num valitseb üleval taevas eri loodusnähtuste üle. Numi ei ole sageli võimalik taevast eristada, viimane kannab samuti *num*'i nimetust. Lisaks taevale austatakse ka päikest nimega Num ja samojeedid palvetavad päikese poole. Samuti kinnitab Castrén, et mõnede samojeedide sõnul on Num maa, meri ja kogu loodus. (Künnap, Palmeos, Seilenthal 1974: 118, 119). Seega on neenetsitele 19. sajandi keskel Sjomža küla piirkonnas kõik ümbritsev, kõiksus või universum Num, erandina tähistab sõna ka päikest ja Castrén täheldab neenetsite päikesekummardamist. Sama sõnatüvega esineb etnoloogilises kirjanduses ka Num-To, hantide püha järv, millel ohverdamisrituaali on kirjeldanud Art Leete (Leete, Niglas, Barkalaja 2001: 84–85). Ohverdamine toimus neenetsite poliitilise aktsioonina kirjanik Juri Vella eestvedamisel, antud töö kontekstis on oluline, et ohverdati „sellele kõige valgemale taevasele jumalale“ (Leete, Niglas, Barkalaja 2001: 85). Joonealuse märkusena on Leete lisanud (samas: 85), et tegu on hantide ja manside peamise jumalaga Numi Torumiga, kes elab Ülailmas ja keda neenetsid kutsuvad Numiks.

Selgub, et kuigi samojeedide hulka kuuluvad neenetsid ja obiugrilased handid ei ole lähimad keelesugulased, on nende kõrgeima jumala nime tähendus sõnana sarnane ja suures osas kattuv. Lisaks esineb mõlemal rahval kõrgeima jumala nimevariandis selline sõnatüvi, mis universaalselt kehtib. Hantide jumalaks on Numi-Torum ja neenetsite omaks Num. Mõlemad nimed ja nende nimevariandid tähendavad ühtlasi ka taevast, ilmaruumi, meid ümbritsevat kõiksust või universumi. Ühine tähendus esineb ka evenkide kõrgeimat jumalat

märkiva ja ilmaruumi tähistava nimega Buga. Buga ja Nikolai Baturini avarilm on omakorda lähedased mõisted.

5.2. Naise positsioon Siberi põlisrahvaste ühiskondades ja romaanis "Karu süda"

Eelmises alapeatükis analüüsisin neenetsite ja hantide religioosset maailmapilti. Romaanis

„Karu süda“ esineb religioossete motiivide kõrval ka evenkide igapäeva eluolu kirjeldusi.

Siberi põlisrahvaste argielu on seotud kommete, tavade ja arusaamadega, mis on tihti aastasadu vanad. Maailma eri paigus on traditsioonilistes nomaadide kultuurides levinud kogukonnasisesed rollijaotused, mis on läbi põimunud uskumustega ja sugukonna siseselt kindlaks määratud. Üldlevinud arusaama järgi on see nii ka Siberi põlisrahvaste puhul. Naise igapäevaelu reguleerivad käsud ja keelud, mis ei kehti Lääne-Euroopa 21. sajandi ühiskonnas ning tekitavad seetõttu arvukaid võrdõiguslikkuse diskussioone just väljaspool Siberi põlisrahvaste kultuuriruumi elavate inimeste seas.

Nikolai Baturin on romaanis vahendanud naise positsiooni evengi küttide ja põhjapõdrakasvatavate ühiskonnas. Ta kirjeldab rändrahva laagrisse jäämist ja kogukonna ettevalmistusi pidusöögiks. "Kõikjal segisid naised, kõike tegid nemad. Mehed seisid vaikivas liikumatus kobaras, ainult nende käed tõusid karjatamaks piipu ja puserat. Keegi neist ei aidanud pilgugagi oma naist. Üksnes tõusvad suitsuheided ja see vaikiv vanemus kõnelesid siin meeste kohalolust. Nemad oli kütid – ja põlgus tabas seda, kes sekeldas virisevate lastega, askeldas söögiga või kloppis mõnd mõttelist vaipa. Sellepärast oli neil soouhkus. Ja naised ei näinud ennast, kuid nad vaatasid mehi. Siin kehtis naise looduseadustatud pime allaheit mehele – ja hiljem alles tulid ilu ja kihk, arukus ja õnnekihk, millega naine võis juba üle olla, ilma, et mehe soouhkus oleks solvatud. Sellest, ütles hiljem üks nende peretugi, olenebki mehe ja eide pereklaapp." (Baturin 1989: 14)

Baturini vaade näib konservatiivne. Ta kinnitab naise allaheitlikku positsiooni ja ei näe selles midagi taunimisväärtset. Sedalaadi käsitus oleks justkui vastuolus lääneeuroopaliku üldvaatega, kus võrdõiguslikkuse diskussioonid levivad kiiremini ja globaalsemalt kui kunagi varem. Alates 1990ndatest on neenetsite juures mitmel korral välitoid tegemas käinud Liivo Niglas, kes artiklis „Jamali neenetsite eluviis ja maailmapilt“ (Leete, Niglas, Barkalaja 2001) kirjeldab põhjalikult naise positsiooni. Ta toob välja, et tundras elavate naiste olukorda on hinnatud tunduvalt keerulisemaks kui meeste oma ning üks tuntumaid neenetsi uurijaid Ljudmilla Homitš leiab, et rännumehed ja uurijad on iseloomustanud seda kui alandavat ja õigusetut (Homitš 1995: 195, Leete, Niglas, Barkalaja 2001: 53). Niglas ise täheldab oma reiseid põhjal rändkarjakasvatavate juurde vastupidist: ta kohtab rõõmsaid ja uudishimulikke naisi, kes paistavad tundraeluga rahul olevat (Leete, Niglas, Barkalaja 2001: 52). Kuigi me ei saa end paigutada tundraneenetsitest naiste olukorda, avaneb adekvaatsem vaade naise

positsioonile siiski naiste endi hinnanguid arvesse võttes. Kuna puuduvad andmed selle kohta, kas Homitši väide toetub naiste isiklikele arvamustele, ei saa antud juhul tema seisukohta kinnitada. Niglas küll mõonab, et naiste olukord on tänu põhjapõdrakasvatavate käitumist reguleerivatele tabudele eriti keeruline (Leete, Niglas, Barkalaja 2001: 54), kuid ta ei nimeta seda õiguseks ja alandavaks. Seega on võimalik, et Homitš teeb vaatamata oma uurimiskogemusele ühe põlisrahvastele hinnangute andmisega kaasneva üldtuntud vea: ta hindab naiste olukorda kaasaja lääneeurooplase perspektiivist ja välistab võimaluse proovida end paigutada neenetsi naise situatsiooni koos kultuurikonteksti ja maailmapildiga. Käesoleva alapeatüki alguses välja toodud „Karu südame“ naise positsiooni kirjeldus annab tegelikult võimaluse samasuguseks ekslikuks tõlgenduseks. Väljastpoolt paistab lugejale romaani peategelase vahendatud naise olukord selgelt allaheitlik, kuid peategelane ei lisa kirjeldusele ühegi naise seisukohta. Võimalik, et Baturin tajus tähelepaneliku autorina ka evengi naisele omast vaadet, kuid jättis selle mingil põhjusel lihtsalt romaanist välja.

Romaani ülejärmisel leheküljel järgneb võõrussöögi kirjeldus. „Lõkkest eemal, poolringis seisid toitu toonud naised. Nende taga, vaikivas kimbus kenitlesid tüdrukud. Nende taga suuremad lapsed. Nende taga koerad. Kõigil oli oma seadustatud piir, millest üleastumist ei peetud häbistavaks, vaid mittevõimalikuks“. (Baturin 1989: 17) Siin vaatleb Baturin juba konkreetseid tabusid (reegleid ja keelde), mis on seotud naiste ja meeste liikumise ja positsiooniga laagriplatsil. Taas on naisele oluliselt vähem lubatud. Autor kinnitab, et naise sõnakuulelikus on vältimatu. Lahtiseid otsi või eri tõlgendusvõimalusi lugejale ei jäeta. Teatud mõttes näib olevat tegu isegi naise allaheitliku positsiooni idealiseerimise või romantiseerimisega. Liivo Niglas (Leete, Niglas, Barkalaja 2001: 54) toob esile mitmed põhjapõdrakasvatavate käitumist reguleerivad tabud, mis on seotud neenetsite põhjapõtrade puhtuse ja naise ebapuhtusega. Nimelt on naised menstruatsiooni verejooksu tõttu ebapuhtad ja ei tohi seetõttu põhjapõtradega kokku puutuvatest asjadest üle astuda. Vastavaid reegleid jälgides astub naine põhjapõtru ümbritsevast kraalist välja viimasena ning ei astu nõõrist üle nagu mehed, vaid tõstab selle üle pea. Kui naine seda ei tee, tabab perekonna põhjapõtru õnnetus. (Leete, Niglas, Barkalaja 2001: 55) Eriti ranged on piirangud neenetsite elamus tšummis, kus on täpselt kehtestatud piirkonnad, kus naine liikuda tohib ning tema peamiseks tegevuse alaks on ukseava ja selle lähiümbrus (samas 2011: 55–56). Niisiis ei saa tundraneenetsi naiste puhul antud näite põhjal väita, et niigi raske igapäevaelu kõrval sarnased ettekirjutused neid keerulisse olukorda ei paneks.

Soorollid ja naistega seonduvad tabud on välja kujunenud aastasadade vältel ja veel 20. sajandi lõpus oli neist samojeedidel raske lahti saada. Nganassaani päritolu Taimõri poolsaare Volotšanka alevi kooliõpetaja Ljubov Porbina räägib dokumentaalfilmis „Nganassaanid. Venemaa näod“ oma kogu elu tundras elanud emast, kes 1970ndate keskel

asula kahekorruselisse majja toodi. Ta pidi elama esimesel korrusel ja oli imestunud, kuidas võivad naised, kes on ebapuhtad, kõndida tema pea kohal teisel korrusel. Ta kartis, et see mõjub halvasti tervisele. (RGO 07:04–07:44) Arusaam naise ebapuhtusest on omane nii neenetsitele kui nganassaanidele – ehk siis mõlemale põhja-samojeedi rahvale. Baturin naise asukoha piirangute kohta ruumis täiendavaid selgitusi ei anna. Lugeja ei tea, kas keelud ja käsud tulenevad veendumusest, et naine on ebapuhas, või on sellel mingid evengi kultuurile omased spetsiifilisemad põhjused. Siiski ei ole Baturin tahtnud osutada, et taigaelus on ainuvõimalik naise allaheit mehele. Romaanis satub peategelase juurde jahionni naine, kes on pärit kusagilt, ehk „mõnest küttivast või põtru paimendavast rändperest“ (Baturin 1989: 451). Ta on teatava ürgnaise prototüüp, kellega romaani peategelasel tekib armulugu, mis viib lapse sünnini. Peategelane, ehk antud juhul Niika, on romaanis keele kõnelemise asemel üksikute silpide abil häälitseva ürgpruudi ristunud Emiliks ning tema naise positsiooni iseloomustanud oletatavate ürgkogukondlike soorollide põhjal, kasutades fantaasiat ja neid soorolle antropoloogiliselt kuidagi määratlemata. ”Emili täitis põhiseid loodusseadusi, nende olemasolust midagi teadmata. Ühe sellise seaduse järgi oli mehe ja naise kooselu võimalik vaid emassugupoole pimedal allaheitmisel isassugupoolele...Selle järel, ilma õhku pingestamata, võisid juba tulla naise ilusam palg, suurem palk, kõrgem amet ja muu säherdune.” (Baturin 1989: 452). Vaatamata sellele, et autor kasutab siin osaliselt sama määratlust, mis naise puhul kehtivate reeglite ja keeldude kirjeldamisel, ei viita romaani edasine areng allaheidule kuidagi. Oma ürgnaise jõuga hakkab Emili hoopis kütile vastu (Baturin 1989: 365), sünnitab Niika`le küll tütre (Baturin 1989: 449), kuid lahkub lapsega sinna, kust ta tulnud oli – taigasse teadmata suunas (Baturin 1989: 455). Romaani peategelane on ürgnaise jaoks liiga tsiviliseeritud ja vaatamata kütielule liiga paikne. Emilis avalduvad käitumistavad, arusaamad ja uskumused on aastatuhandete vanused, kuid tema allaheit oleks justkui sarnane neenetsi naiste alistumisega meestele. Armuloo lõppmäng tõestab vastupidist ja tekitab võimaluse tõlgenduseks, et see vastuolu on omadusena üle kantav ka neenetsi naistele.

Sage on arusaam, et naiste olukord Siberi põlisrahvaste seas on äärmiselt halb: nad on alandatud ja neil puuduvad õigused. Naiste positsiooni on kirjeldanud nii neenetstite uurija Liivo Niglas (Leete, Niglas, Barkalaja 2001: 54) kui Nikolai Baturin (1989: 17) romaanis „Karu süda“. Mõlemast kirjeldusest võib teatud tingimustel välja lugeda, et naine on alandatud ja õigusetu. Selline tõlgendus aga on väär, kui ei arvestata naiste endi arvamusega ja hinnatakse olukorda Siberi põlisrahvaste kultuurikontekstist väljaspool lääneeuroopaliku üldlevinud maailmavaate järgi. Liivo Niglas osutab, et naiste olukord on küll keeruline, kuid pole õigusetu ja alandav. Ürgnaise kujutamine romaanis „Karu süda“ naise allaheitu mehele taigas ei kinnita ja jätab võimaluse teistsugusteks tõlgendusteks.

5.3. Eluviis Siberi põlisrahvaste maailmapildi mõjutajana

Jamali Neenetsi naiste olukorra kirjeldustest tundras, mille fikseerib Liivo Niglas (Leete, Niglas, Barkalaja 2001: 52), tuleb välja, et nad on rõõmsameelsed, tagasihoidlikud ja uudishimulikud. Oma artiklis „Jamali neenetsite eluviis ja maailmapilt” on ta hinnanud rahvuse üldist meelsust kahel korral. Esimesel, 1991. aasta suvel neenetsite juurde metsatundrasse põhjapõdrakasvatavate brigaadi juurde saabununa leiab Niglas (samas 2001: 27) eest naeratavad ja rõõmsameelsed inimesed, kelle puhul ta tajub elujõudu. 1996. aasta suvel külastab Niglas (samas 2001: 27) neenetseid teist korda; Jar-Sale põhjapõdrakasvatussovhoosi keskuses on varasemaga võrreldes võimust võtnud vaesus ja valitseb süngel meeleolu. Tundralaagris kardab ta eest leida murelikke neenetseid, kuid tajub taas tuttavat lõbusust. Ta esitab endale küsimuse neenetsite elujõu põhjuse kohta ja annab samas ka vastuse. Põhjapõdra järgi elamine ja seda toetav maailmapilt aitab neil jääda rahulikuks keset ümbritsevat majanduslikku kaost. (Leete, Niglas, Barkalaja 2001: 28) Vastukaaluks tundraneenetsite loomukirjeldusele toob Niglas Siberi väikerahvaste iseloomustuse külades. Ta kirjeldab põlisrahvaid kui oma rahva hääbumist tunnetavaid inimesi, kes on Vene sõjaväes ja internaatkoolides kogenud šovinistlikku suhtumist ning usuvad, et nende kultuur on primitiivne ning mõistlikum on assimileeruda vene rahvasse. (samas 2001: 26) Seega kehtib Niglase tõlgenduses vastandus külas (laiendatult sobib siia ka alev ja linn) ja tundras elavad põliselanikud. Ta väidab, et traditsiooniline eluviis aitab jääda rahulikuks, samal ajal kui asulasse elama minek võib hävitada rahvusliku identiteedi sootuks.

Siberi põlisrahvaste tundrast Vene asulatesse ümberasumise ja sellega kaasnevat identiteediprobleemi on evenkide puhul kirjeldanud Nikolai Baturin. Romaanis ”Karu süda” on kütt Kotuni poeg Kiran läinud linna ja õppinud keemikuks. Evenkide laagripitsil aga häbeneb ta oma keemikukäsi. Romaanis laseb Baturin noorel intelligendil kõnelda. ”Miks meid meelitatakse ära laanest ja loodusest, vee ja metsa juurest...Miks tahetakse teha haritud loodusrahvast harimata kultuuriinimesi...Kas meie sellistena ei kõlba: karjaste, küttide ja korilastena.” (Baturin 1989: 130) Edasisest isa jutust selgub, et Kiran on linnas palju jooma hakanud, naine on ta maha jätnud ja noormees tahab taigasse põdrakarjuseks tagasi tulla (Baturin 1989: 130). Tagasitulekusoo on siin põhjustatud sellest, et inimene on sügavas kriisis või peaaegu meeleheitel. Seega ei ole kindlustatud, et kord juba linnas „ära rikutud“ evenk taigas uuesti meelerahu leiab.

Nii Niglas kui Baturin, mõlemad veidi erinevast perspektiivist, toovad eelpool välja Siberi põlisrahvaste kultuuride puhul klassikalise ja levinud vastanduse. Traditsiooniliste tegevusaladega tundras või taigas tegeledes on Siberi põlisrahvad õnnelikumad ja rohkem rahul. Asulasse elama minek ja senisest eluviisist loobumine tähendavad aga

identiteedikaotust koos alkoholismi küüsi langemise ja isiksuse vaimse jõu hääbumisega. Loomulik ja harjumuspärane looduskeskkond on nii Niglas kirjeldatud tundraneenetsitele kui „Karu südame“ evenkidele omamoodi tagala. Isegi, kui majanduslikud olud on halvad, võib tundras ja taigas traditsioonilisele eluviisile rohkem loota. Niglas peab rahu säilitamisel määravaks põhjapõdra järgi elamist ja seda toetavat maailmapilt.

Ometi tekitab selline dualistlik vaade põlisrahvaste identiteedile mitmeid küsimusi. Näiteks võivad paljud inimesed põlisrahvaste seast valida tegevusalasid sõltuvalt hooajast. Mõnel aastaajal või perioodil avaneb ajutise töö võimalus asulas, teine periood aga annab võimaluse tundras taas põhjapõdrasid karjatada. Kas sel juhul on tegu oma nomaadiidentiteedi kaotanud inimesega? Tõsi, põhjapõdrakasvatuses on hädavajalik pidev põtradega koos elamine (Leete, Niglas, Barkalaja 2001: 37) ja seetõttu saavad asula ja tundra vahel nii liikuda vaid mõned inimesed, sugukonna tuumikgrupp peab ikkagi jääma tundrasse püsivalt. Eraldi peaks analüüsima ka olukorda, kus mees töötab linnas, et teenida tundras elavale perele raha. Sellist elukorraldust võib esineda ja kas sel juhul on taas tegu oma identiteedi kaotanud põlisrahva esindajaga? Küsimust võib laiendada ka nii, et kas asulas elavate põlisrahvaste ja loomulikus looduskeskkonnas elavate põlisrahvaste eluviisil ei ole vahevariante ja kui need variandid eksisteerivad, siis kuidas iseloomustada nende järgi elavate inimeste identiteeti ja maailmapilti? Küsimuse lahendamisel jõuame taas tõdemuseni, et maailmapildina ei saa antud juhul käsitleda põlisrahvaste esindajate ühist veendumust. Iga inimese tõekspidamisi, teadmisi, kogemusi, uskumusi, kombeid, harjumusi ja arusaamu tuleb siin vaadelda eraldi. Selline lähenemine eeldab aga juba põhjalikumaid välitöid konkreetsete informantidega või põhjalikku informantide analüüsi etnoloogide senistes töodes. Siiski on oluline, et klassikaline käsitlus õnnelikud, rõõmsad ja rahuolevad põliselanikud loomulikus looduskeskkonnas *versus* identiteedi ja vaimse jõu kaotanud asulas elavad põlisrahvaste esindajad ei ole ainuvõimalik.

Baturini puhul on siiski levinum ja enam tõestust leidnud tavakäsitlus määrav. Ta kirjeldab evenkide laata, mille ajal puhkes lakkamatu jooming ja selle laastavad mõjud olid järgmisel päeval hästi nähtavad. „...Need vanad tavad ja kombed said kehtida vaid rändhõimude juures – paiksed või õigemini paikapandud unustasid kiirelt kõik, kuni oma sugukonnamärgi ja-keeleni välja. Kõik harv ja haruldane taganes tasapisi ja taandus selleks ilmetuks üldartkiliseks kultuuriks, mida asustatud põhjarahvaste juures igal pool võib kohata. Lihtsad ja lihtsameelsed, lapsed ja lapselikud, leppisid nad kergelt neile kätteulatatud efektse leluga. Nad ei olnud enam loodusrahvas, aga ka mitte tehisajastu inimesed: looduslik terve vaist keelas neil seda olemast. Laanelatvade kohin, tundrate tumm kutse ulatas nende poolkurdistanud kõrvu, tõi silmi nimetu igatsuse. Seda kõike asendas ehk ainult alkohol.“ (Baturin 1989: 43) Baturin annab põlisrahvaste traagikat edasi poeetiliselt, kuid see näib objektiivne. Leppimine kergelt kätteulatatud leluga tähendab ühtlasi käegalöömist,

allaandmist. Siin saavad kannatada veel kaks loomulikud looduskeskkonnas elavatele põlisrahvastele omast iseloomujoont: uhkus ja eneseväarikus. Kirjanik Olev Remsu raamatuna ilmunud reisikiri „Minu Neenetsimaa“ (2010) võib kätkeada ilukirjanduslikke liialdusi, kuid empiirilises olustikukirjelduses on ta kinnistanud linnaneenetsi stereotüüpi veelgi. „Hambutud neenetsi mehed ja naised, õnnetud küürus inimvared, konutasid majade treppidel ning mangusid meilt suitsu, kondine kerjakäsi sirgu. Nad olid jäänud ilma iseendast. Teine põlvkond linnas ei oska enam olla neenets, ei tea, kuidas teha tšumme, kuidas karjatada porosid, kuidas püüda kala, kuidas pidada jahti. Nartasid ja sammasaitu võib linnaneenets minna vaatama Tamara Grigorjevna muuseumi, aga seal ta ei käi, kuna pole piletiraha.“ (Remsu 2010: 63) Remsu rõhutab Neenetsi teise põlvkonna oskamatus endist elu (st traditsioonilistest tegevusaladest elatumist) elada ja rõhutab põlisrahva eneseuhkuse ja -väarikuse kadumist. Linnaneenetsite staatus on Remsu järgi lähedane kerjuse omale, nad on kaotanud oma identiteedi täielikult.

Nii Liivo Niglas kui Nikolai Baturin on seisukohal, et eluviis mõjutab Siberi põlisrahvaste maailmapilti oluliselt. Tundras või taigas traditsiooniliste tegevusaladega (põhjapõdrakasvatus, küttimine) põlisrahvad on rõõmsameelsed ja rahulikud, loomulik looduskeskkond annab neile tasakaalu, mis asulates elavatel põlisrahvaste liikmetel puudub. Asulas elavad inimesed, kes kuuluvad põlisrahvaste hulka, on kaotanud oma identiteedi või on see oluliselt nõrgenenud. Kuna põlisrahvaste seas võib esineda inimesi, kes elavad nii asulas kui looduskeskkonnas, vastavalt aastaegadele ja praktilistele vajadustele, vajab nende identiteediküsimus täpsemat uurimist. Kuna selliseid inimesi esineb, ei ole käsitlus loomulik looduskeskkonnas elavad õnnelikud ja rahulolevad põlisrahvad *versus* asulas identiteedi ja vaimujõu kaotanud põlisrahvaste esindajad ainuvõimalik. Kirjanikena esindavad nii Olev Remsu kui Nikolai Baturin siiski klassikalist, viimast lähenemist, mis on selgelt levinum.

Evenkide, samojeedi rahvaste ja hantide omavahelisest võrdlusest romaani ”Karu süda” taustal selgub, et evengi maailmapildi spetsiifiliste iseärasuste esitamise asemel on Nikolai Baturini ambitsioon kirjeldada Siberi põlisrahvaste universaalset maailmapilti. Evengid, obiugrilased ja neenetsid mõistavad sarnaselt kõrgeimat jumalat. Oma jumalas näevad nad ühiselt kõige juhtijat ning mõistavad jumala nime teise tähendusena kogu ümbritsevat ilma, maailmakõiksust, universumit. Naise positsioon ja olukord traditsioonilises Siberi põlisrahvaste ühiskonnas on sarnane nii Nikolai Baturini romaani kirjeldustes kui samojeedi rahvaste kogukondades. Naise elu ei ole kerge, tema olukord ei ole lihtne, kuid positsioon pole alandav ja õigusetu. Siberi põlisrahvaste maailmapildi oluline kujundaja ja mõjutaja on eluviis. Asulapõhine traditsioonilise tegevusalata paikne eluviis on muutnud Siberi põlisrahvaste maailmapilti, kaotanud või nõrgestanud nende identiteedi ja süvendanud

alkoholismi. Loomulikus looduskeskkonnas tegutsevad Siberi põlisrahvaste hulka kuuluvad põhjapõdrakasvatavad on siiski suutnud säilitada nii elujõu, vaimse tasakaalu kui rõõmsameelsuse.

6. KOKKUVÕTE

Käesolevas uurimuses on ülevaatlilikult käsitletud Eesti kirjaniku Nikolai Baturini loomingut ja elulugu. Kirjanik veetis oma elust 15 aastat Krasnojarski krais Motõgino rajoonis, kus töötas nii geoloogiaekspeditsioonides kui elukutselise kütina Siberi taigas. Baturini tuntuim romaan „Karu süda“ on autobiograafiline, autori isiklikud kogemused on läbi põimunud Siberi põlisrahva evenkide elu ja maailmapildi kirjeldustega. Evenkidega puutus autor taigas kokku isiklikult. Uurimuses on analüüsitud teoses esinevate evenkide ning kirjaniku *alter ego*, romaani peategelase Nganassaani maailmapildi kirjeldusi ning neid võrreldud Siberi põlisrahvaste maailmapildi kirjeldustega etnoloogilises kirjanduses. Lähemalt on vaadeldud Uurali rahvaste hulka kuuluvate obiugrilaste ja samojeedide maailmapilti. Maailmapildi mõiste all on silmas peetud Liivo Niglase teadusartiklis ”Jamali neenetsite eluviis ja maailmapilt” esitatut, mille järgi on maailmapilt teatud inimgrupile iseloomulik viis tajuda, interpreteerida ja seletada ümbritsevat maailma. Kõike inimeluga seonduvat nähakse ja seotakse selle järgi loogiliseks tervikuks vastavalt sotsialiseerumise käigus omandatud kultuurikategooriatele ja kontseptsioonidele. Laiema mõistena on uurimuses maailmapilti vaadeldud ja kasutatud kui kõige ümbritseva tajumist, mis peegeldab otseselt või kaudselt inimese tõekspidamisi, teadmisi, kogemusi, uskumusi, kombeid, harjumusi ja arusaamu.

Maailmapildi mõistega on seotud Nikolai Baturini defineeritud mõiste avarilm, mis hõlmab kirjaniku ja romaani ”Karu süda” peategelase rännualasid. Autori järgi on avarilm silmapiiriga piiritletud lõputuse osa: meri, põlismets ja kõrb. Kõigil neil väljadel on kirjanik tegutsenud. Avarilm ja evengi kõrgeima jumala nime ning maailmakõiksust tähistav *buga* on osaliselt kattuvad mõisted. Täenduselt omavahel kattuvad on ka evenkide (Buga), hantide (Numi-Torum) ja neenetsite (Num) kõrgeima jumala panteistlikud kirjeldused. Lisaks on hantide ja neenetsite kõrgeimat jumalat tähistavate nimede tüved sarnased ning kõrgeima jumala ja maailmakõiksuse olemust mõistetakse nende rahvaste poolt sarnaselt.

Kuna lisaks evenkidele puutus Baturin kokku ka teiste Siberi rahvastega, on võimalik autori ambitsioon kujutada põlisrahvaid laiemalt ja väljaspool ühte kindlat kultuurikonteksti. ”Karu südame” ainese ja etnoloogiliste kirjelduste võrdlemisel selgub, et naiste olukord on Siberi põlisrahvaste kogukondades keeruline, kuid nende positsioon pole õigusetu ja alandav. Käesoleva töö uurimismaterjalide võrdluse tulemusena on õigustatud üldlevinud käsitus, mille järgi eluviis mõjutab Siberi põlisrahvaste maailmapilti oluliselt. Enamasti kehtib klassikaline vastandus, mille järgi loomulikus looduskeskkonnas elavad Siberi põlisrahvad on elujõulised ja rõõmsad, seevastu asulas elavad põlisrahvad on kaotanud identiteedi ja

vaimujõu. Siberi põlisrahvaste kõrgeima jumala nimede ja maailmakõiksuse mõiste võrdlusest, naise positsiooni ja olukorra kirjeldustest ning sellest, kuidas põlisrahvaste eluviis mõjutab maailmapilti, selgub, et Nikolai Baturin on soovinud esitada Siberi põlisrahvaste ühist ja universaalset maailmapilti. Sellise maailmapildi esitamine Siberi põlisrahvaste puhul vastavates kindlates kultuurilistes ja sotsiaalsetes kontekstides on õigustatud.

KIRJANDUS

Baturin, Nikolai 1973. Kuningaonni kuningas. Tallinn: Eesti Raamat.

Baturin, Nikolai 1985. Noor jää. Tallinn: Eesti Raamat.

Baturin, Nikolai 1989. Karu süda. Tallinn: Eesti Raamat.

Baturin, Nikolai 1993. Kartlik Nikas, lõvilakkade kammija: lapseõlvemartüürium. Tallinn: Eesti Raamat.

Baturin, Nikolai 2003. Kentaur. Tallinn: Eesti Raamat.

Dmitrijeva, Natalja, Vitali Romeiko. Tunguusi fenomeni kajastus evenkide rahvapärimeses ja teaduslikes hüpoteesides. Mäetagused, 48

<http://www.folklore.ee/tagused/nr48/tunguska.pdf>. Vaadatud 20.11.2015.

EE = Eesti Enstüklopeedia, ENE 7 1975 2016;

http://entsyklopeedia.ee/artikkel/suislepa_vald. Vaadatud 15.04.2016.

EKL = Eesti kirjanike leksikon 2000. Toim. Heino Puhvel. Koost. Oskar Kruus ja Heino Puhvel. Tallinn: Eesti Raamat

ERR 1982 = Tarand, Mari 1982. Kirjaniku Pöördtoolitund. Nikolai Baturin. Esinejad Helju Jüssi, Nikolai Baturin. Eesti Raadio 23. märts; <https://arhiiv.err.ee/vaata/kirjaniku-poordtoolitund-nikolai-baturin>. Vaadatud 18.04.2016.

ERR 2013 = Vadi, Urmas, Marin Laak, Hans Kaldoja 2013. Kohustuslik kirjandus. Vikerraadio 26. mai; <https://arhiiv.err.ee/vaata/kohustuslik-kirjandus-marin-laak-ja-nikolai-baturin>. Vaadatud 12.03.2016.

Homitš, Ljudmilla 1995. Nentsy. Otšerki traditsionnoi kultury. Sankt-Peterburg: Russki dvor.

Karjalainen, Kustaa Fredrik 1918. *Ostjakit. Matkakirjeitä Siperiasta 1898-1902.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 394. Vaasa.

Kronberg, Janika 2009. Vaade globaalsele Baturinile. – Retked avarilmas. Mõtisklusi Nikolai Baturini loomingust. Toim. Berk Vaher. Tartu: Eesti Kirjanike Liidu Tartu osakond, 23–29.

Künnap, Ago, Paula Palmeos ja Tõnu Seilenthal 1974. Põhja ja itta. Lehekülgi meie sugulaskeelte uurimisloost. Tallinn: Valgus.

Lee, Jaehoon 2013. Indigenous People And Political Agenda: the Issue of Social and Ecological Change of The Nomadic Siberian, the Evenki, in Russia. — Journal of Contemporary Anthropology. Volume 4.

Leete, Art, Liivo Niglas, Anzori Barkalaja 2001. Põhjapõder arktilises kultuuris. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Natsionalnyi Sostav Naselenija 2010;

http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-01.pdf.

Vaadatud 14.06.2015.

Palli, Ilmar 2008. Nikolai Baturin: Just üksinduses täituvad süda ja hing sisuga. — Maaleht 31. juuli; <http://maaleht.delfi.ee/news/maaleht/elu/nikolai-baturin-just-üksinduses-taituvad-suda-ja-hing-sisuga?id=23958251>. Vaadatud 20.11.2015.

Remsu, Olev 2010. Minu Neenetsimaa. Pommiplahvatustest polaarjoonel, porodest ja pohmellist rääkimata. Petrone Print

RGO = Russkoje geografitšeskoje obšestvo 2014. Ngnanasane. Litsa Rossii; <https://www.youtube.com/watch?v=T1krkDtdEjo>. Vaadatud 13.06.2016.

Sarv, Tiina 2006. Inimolemus on ammendamatu nagu ookean. – Sakala 5. aug., lk 4.

Seilenthal, Tõnu 1970. Suvi hantide juures. – Saaremaast Sajaanideni ja kaugemalegi. Koost. Aino Valmet, Paula Palmeos. Juhen Peegel. Tallinn: Valgus.

Sommer, Lauri 2011. Selline mees, keda mujal ei ole – NB! Nikolai Baturinil täitus 75. – Sakala 15. aug.; <http://www.sakala.ajaleht.ee/530750/selline-mees-keda-mujal-ei-ole-nb-nikolai-baturinil-taitus-75>. Vaadatud 20.11.2015.

Ventsel, Aimar 2009. Karu süda etnoloogi pilguga. — Retked avarilmas. Mõtisklusi Nikolai Baturini loomingust. Toim. Berk Vaher. Tartu: Eesti Kirjanike Liidu Tartu osakond, 51–59.

SIBERIAN INDIGENOUS PEOPLES' WORLDVIEW IN NIKOLAY BATURIN'S NOVEL "THE HEART OF THE BEAR". SUMMARY

This research presents an overview of the works and biography of Estonian writer Nikolai Baturin. Baturin spent 15 years of his life in Motõgino district of Krasnoyarsk Krai, participating in geological expeditions and working as a hunter in Siberian taiga. One of his best known novels „The Heart of the Bear“ is an autobiographical work where the author's personal experiences are intertwined with descriptions of the life and worldview of the Siberian indigenous people Evenks of whom he had a close personal contact. Given research analyses Siberian indigenous people Evenks represented by him in the novel, the worldview of the novel's main hero Nganasan in comparison to the notion of Siberian indigenous people's worldview described in ethnological literature. Specific focus is set to the worldview of the Ob-Ugrian and Samoyed people from the Ural nations.

With the concept of worldview this research refers to the definition represented in the research article “The Lifestyle and Worldview of the Yamal Nenets” by Liivo Niglas whereby the worldview is way of perceiving, interpreting and explaining the surrounding world common to a certain human group. Everything that concerns human life is seen and put into a logical system according to the cultural categories and concepts acquired through socialisation. More generally, the research refers to worldview as way of perceiving the world through the person views, knowledge, experiences, beliefs, traditions, habits and understandings. This approach to the worldview is also associated with the Baturin's concept of spacious world representing the scope of the author's and the novel's „The Heart of the Bear“ main character's travels. Baturin explains the spacious world to be part of the infiniteness boarded with the horizon: the sea, the primeval forest and the desert – all of these familiar to the author himself. The notion of Buga that represents the highest god and universe of the Evenks partly overlaps the concept of the wideworld. The pantheistic descriptions of the Evenks' Buga, the Khanty's Numi-Torum and the Nenets' Num are also similar in connotation, as well as the roots of the words representing the highest god in the languages of Khanty and Nenets and these peoples' understandings of its essence.

Baturin most probably, due to his experiences with also other Siberian peoples, was interested in representing the Siberian indigenous peoples more generally not affiliated with one cultural context. The novel „The Heart of the Bear“ reveals that women's position in the Siberian communities is complex although not lawless and degrading. The analysis of this research

confirms the general approach that the lifestyle of the Siberian indigenous people affects their worldview substantially. The customary dichotomy portrays the Siberian indigenous people living in natural environment to be more lively and joyous than the people dislocated to the settlements now lost their identity and strength. The comparative nature of Baturin's approach to the Siberian indigenous people's god names and worldviews, gender positions and the descriptions of the lifestyle and its impact to the worldview shows that Baturin has aimed to represent the universal worldview of the Siberian peoples. The rendered worldview in these cultural and social contexts of Siberian indigenous people is generally justified.

LISA 1. NIKOLAI BATURINI BIBLIOGRAAFIA

1. Luule

- „Maa-alused järved”, 1968
- „Väljadelt ja väljakutelt”, 1972
- „Kajokurelend: luuletusi mulgi murden”, 1975
- „Galerii”, 1977
- „Lüürakala”, 1978
- „Poolusevaikus. Vaikusepoolus. Talvitusluuletusi 1979-1980”, 1980
- „Sinivald: luuletuse mulgi murden, 1963–1983”, 1990

2. Proosa

Romaanid

- „Leiud kajast”, 1977
- „Laiuvad laaned, kauguvad kõrved: ladvajutte, võravesteid lastele ja lapselikele”, 1981
(Evenki pärimuse põhjal)
- „Noor jää”, 1985
- „Karu süda”, 1989, 2001
- „Mõrv majakal”, 1993
- „Kartlik Nikas, lõvilakkade kammija”, 1993
- „Ringi vangid”, 1996
- „Apokalüpsis anno Domini...”, 1997
- „Kentaur”, 2003
- „Sõnajalg kivis”, 2006
- „Delfiinide tee”, 2009
- „Lendav hollandlanna”, 2012
- „Mongolite unenäoline invasioon Euroopasse“, 2016

Jutustused

- „Kuningaonni kuningas”, 1973
- „Varahilisel ajal”, LR 1974
- „Oaas”, LR 1976
- „Tirelilood”, 1980

Näidendid

”Anekdoot Haroni venest”, 1980. Lavastatud TRA Draamateatris 1981

”Kuldrannake”, lavastatud Viljandi ”Ugalas” 1986

„Teemandirada. Mu ööde päevik”, 1986

”Kääbus koturnidel”, 1991

„Kummitus kummutis”, 1993

3. Filmistsenaariumid

„Suvetuisud”, 1992

„Karu süda” (seriaal, 7 osa), 1993

„Mõrv majakal”, 1994

„Kartlik Nikas, lõvilakkade kammija”, 1999

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina

Janno Zõbin
(*autori nimi*)

(sünnikuupäev: 07.07.1978)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
„Siberi põlisrahvaste maailmapilt Nikolai Baturini romaanis Karu süda“,
(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja on

Art Leete
(*juhendaja nimi*)

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 14.06.2016
(*kuupäev*)

Allkiri: